

Sebestény Sándor

A Felvidék visszatérése 1938/39¹

Return of the Uplands, 1938–1939

Összefoglalás

Jelen tanulmány az 1938 és 1940 közötti időszak felvidéki és kárpátaljai eseményeit elemzi, bemutatja a trianoni békeszerződéssel elcsatolt területekért folytatott diplomáciai küzdelmet, a ruszinok autonómiatörekvéseit, ismerteti a müncheni egyezmény és az első bécsi döntés következményeit.

Summary

The study analyses the events seen on the Uplands and in Subcarpathia between 1938 and 1940, giving a glimpse of the diplomatic efforts made to regain the areas detached by the Treaty of Trianon and the Ruthenian people's endeavours to obtain autonomy, and outlines the consequences of the Treaty of Munich and the First Vienna Arbitral.

DIPLOMÁCIAI LÉPÉSEK

Arthur Neville Chamberlain brit miniszterelnök hivatalos látogatása 1938. szeptember 15-én a németországi Berchtesgadenben jelentős diplomáciai eseménynek volt akkor tekinthető. Repülőgépeinek landolása után néhány órával már le is ült tárgyalni Adolf Hitler német kancellárral. A megbeszélés lényegében informatív jellegű volt, napi-

---

DR. SEBESTÉNY SÁNDOR történész, ny. országgyűlési szakfőtanácsos, főiskolai docens (historicusdr@gmail.com).

rendjén a csehszlovákiai németek helyzete szerepelt. A kancellár külön egyértelműen szorgalmazta a szudétanémetek önrendelkezési jogának érvényesítését.

A német–brit tárgyalásos kapcsolatfelvétel 1938 őszén a magyar kormánykörökben felcsillantotta a reményt, hogy Nagy-Britannia talán aktív segítséget adhat a hasonló magyar törekvésekhez. Revízió alá lehessen vonni a Kelet-Közép-Európában békediktátummal kikényszerített államhatalmi struktúrákat. Kánya Kálmán magyar külügyminiszter 1938. szeptember 15-én magához is kérte Sir Geoffrey Knox budapesti angol követet. Kérte a diplomatát, hogy továbbítsa a magyar kormány nyomatékos óhaját, hogy támogassák a britek Csehszlovákia magyarlakta területein a népszavazás kiírását, és érvényesüljön a felvidéki és kárpátaljai polgárok akarata területi hovatartozásuk kérdésében.

Számolni kellett azzal is, hogy a csehszlovák kormány, amely Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) autonómiáját 1920-tól elodázta, erőteljes külső és belső nyomásra tesz majd taktikai lépéseket. A csehszlovák politikai vezetés húzásai ravaszul átgondoltak voltak: pl. a történelmi magyar városban, Ungváron is megünnepeltették 1937. november 7-én – a teljes városi tanács és a közművelődési egyesületek tagságának jelenlétében – a Szovjetunió húszéves fennállását. Az ünnepség magyar szónoka dr. Gáti József ungvári ügyvéd volt, aki „dicsőítette a csehszlovák és szovjet barátságot”, Viglicku Anna magyarul egy költeményt szavalt el, míg Veszely Lajos gimnáziumi tanár szlovák nyelvű beszédet mondott. A teremben, ahol „az összes katonai és polgári hatóságok képviselve voltak”, V. I. Lenin és E. Beneš államelnök képei voltak kitéve – áll a magyar Belügyminisztériumhoz eljuttatott, 1937. dec. 4-én kelt bizalmas jelentésben.²

Ez a súlyában jelentéktelen epizód is mutatta, hogy az államközi szerződések igenis befolyásolták a belpolitikát is. M. M. Litvinov szovjet külügyi népbiztos 1935. május 2-án aláírta az öt évre szóló szovjet–francia barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, amit a csehszlovák kormány 1935. május 16-án sietve követett. Hasonló tárgyú szerződést kötött a Szovjetunióval, melyben az is szerepelt, mint szovjet segítségnyújtási feltétel, hogy Csehszlovákia megtámadása esetén Franciaország eleget tesz szövetségi kötelességének.

A szovjet–csehszlovák kölcsönös segítségnyújtási szerződés annyira megnövelte a prágai kormány biztonságérzetét, hogy eddig lezáratlan belpolitikai természetű kérdéseseket is elővett. Egy 1937. március 20-án kelt magyar bizalmas jelentés közli, hogy a csehszlovák kormány hozzákezdett Podkarpatszka Rusz „autonóm kormányzatának” kidolgozásához.³ Ennek két oka van, áll a Magyar Belügyminisztériumhoz eljuttatott jelentésben, egyrészt a csehszlovák és „szovjet–orosz szövetség” megkötése, másrészt a „nemzetiségek kielégítése”. A jelentés írója szerint ugyanis „a szovjet külön kikötötte a szerződésben, hogy a békeszerződésnek azt a pontját, mely a kisoroszk autonómiáját írja elő, a kormány hajtsa végre”. (A „kisorosz” szó félreérthető, valójában a ruszinokról van szó.) Ez is szerepet játszhatott abban, hogy az ungvári Központi Orosz Nemzeti Tanács nyilvánosságra hozta kidolgozott alkotmánytervezetét. Eszerint Podkarpatszka Rusz és Csehszlovákia között csak az államfő személye, a külügyek intézése, a nemzetvédelem és bizonyos korlátozásokkal a pénzügy, a valuta, a közlekedésügy és a postaügy lenne közös. Arról is szó van, hogy „külön kárpátorosz katonai alakulatokat

is felállítanak, orosz vezényleti nyelvel” – áll a jelentésben. Külön igazságszolgáltatás és közigazgatás kiépítése is szerepel a tervezetben: „Ruszinszko külön országgyűlést kap, mely a prágai nemzetgyűlésbe 14 képviselőt és 7 szenátort küld”.

AZ EGYESÜLT MAGYAR PÁRT PROGRAMJA

Tisztes és mértéktartó célokat fogalmazott meg a felvidéki és kárpátaljai magyarok Egyesült Magyar Pártjának (teljes nevén Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt) Munkácson, 1938. június 26-án tartott kongresszusa.⁴ Az elfogadott akcióprogram preambuluma leszögezte: Kárpátalja magyarsága, „ragaszkodva általános emberi és ősi földjén ezer éven át vérrel-verejtékkel szerzett és megőrzött, 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben nemzetközi szerződésben biztosított és a csehszlovák kormányzat által eddig meg nem valósított autonóm jogához – és alapelvül fogadva el, hogy a Millerand-féle kísérőlevél szerint sorsa alakulásáról maga kíván dönteneti”, előterjeszti követeléseit. Mindenekelőtt „a csehszlovák kormány azonnal léptesse életbe a Kárpátalja területe részére kétoldalú nemzetközi szerződéssel biztosított, a Szövetséges és Társult Hatalmak által garantált és az állam egységével összeegyeztethető legmesszebbmenő területi autonómiát”. Az autonómiára épülő kormányzati berendezkedés kiépítése során azonnal le kell váltani az odahelyezett közhivatalnokokat, és „öslakosokkal” kell felváltani őket. A Kárpátalja természetes tulajdonát képező sóbányák, erdők és más birtokok jövedelmét a helyi lakosság javára kell fordítani. A határokat meg kell nyitni a szomszéd államok felé, hogy a térség földrajzi helyzetének megfelelően betölthesse a nemzetközi kereskedelem és árufogalom elosztóbázisának szerepét. Mindezen túlmenően a csehszlovák kormánynak „azonnali és teljes kártalanítást” kell szolgáltatnia az autonómia életbeléptetésének elodázásáért, az eddigi gazdasági és politikai függőség kialakításáért, valamint azért, hogy nem tették lehetővé a „szojmválasztást”, a népképviseleti testület megalakítását.

A kongresszusi határozat második részében a küldöttek felsorolták a speciális magyar sérelmeket: „Általánosságban kimondja a kongresszus a magyar nemzetnek mint öslakó nemzetnek teljes egyenrangúságát és minden irányú elnemzetlenítési törekvésnek, mint büntettnak megtorlását!” Gazdasági téren követelik a magyar tulajdonú bankokat felszámoló törvények visszavonását, és jóvátételként az okozott károk bankszanálás keretében történő „teljes megtérítését”. (Visszautaltak az 1919-es román megszállás okozta károokra is.) Önálló hitel- és fogyasztási szövetkezeti központok engedélyezését és állami támogatását is felvetették, a szláv szövetkezetekhez hasonló arányban. Követelték, hogy a magyarok az állami közmunkákban is részt vehessenek, s tegyék lehetővé számukra a fegyvergyártásban való foglalkoztatásukat is. Azokat a magyar hivatalnokokat és hozzátartozóikat, akiket az átcsatolással elbocsátottak állásukból, „visszamenőleges hatállyal” kártalanítani kell. A magyar értelmiségnek számarányának megfelelő arányban részt kell vennie az államigazgatás munkájában. A végrehajtott földreformot korrigálják, mivel az „a magyar földművesek, kiscgazdák ki-
semmizésével” került végrehajtásra. A meliorációs talajrendezés során megkárosított magyar mezőgazdasági földterületeket a cseh- és morvaországi földek „nívójára” kell

feljavítani. Az adóvégrehajtásoknál az állatállomány „kíméletlen elhajtása, a házkutatások és személymotozás azonnal megszüntetendő!” Az államnak meg kell térítenie a tervszerűtlen és rendszertelen erdőirtások következtében előállott vízáradásokból fakadó károkat.

Kulturális téren célul tűzték ki, hogy a magyarok által lakott községekben mindenhol legyen magyar népiskola. Önálló magyar közép- és szakiskolákat is létesíteni kell, az eddigi magyar tagozatok „önállósíttassanak”. A magyar iskolákba magyar nemzetiségű tanerőket alkalmazzanak: ez utóbbi nem volt szerencsés kitétel a nem jelentéktelen számú vegyes házasságok miatt.

Azt is célul tűzték ki, hogy a többségében magyarok által lakott helységekből ne lehessen a cseh tanítási nyelvű iskolákba beíratni a magyar gyerekeket, így kívánják kiküszöbölni az „elnemzetlenítést”. A magyar hallgatók felsőbb tanulmányaik során ne lehessenek hátrányban az állami ösztöndíjak elosztásánál a szláv ajkú növendékekhez képest. A magyar tannyelvű egyházi iskolák és intézmények „kellő mérvű állami támogatásban” részesüljenek. A kulturális fejezet utolsó pontja még azt szögezte le, „a magyar iskolákban a vallásos nevelés biztosíttassék”.

Az utóbbi követelés rendkívül fontos és indokolt volt, ugyanis a trianoni békerendezést követően bevezetett cseh iskolarendszer álliberális köntösbe öltöztetett oktatási törvényen alapult. A 226/22. számú törvény 3. § értelmében a felekezeten kívül álló tanulók nem voltak kötelesek hittanórára járni. A szülők kérésére a megkeresztelt gyermekek is felmentést kaphattak. A 7. § pedig leszögezte, a szentmisén való részvétel „nem akadályozhatja a tanítást”. Ilyen Janus-arcú viszonyok közé kényszerítették Kárpátalja ifjúságát.

A magyar párt akcióprogramja 3. fejezetének a.) pontjában leszögezte: alapelvnek kell tekinteni, hogy „minden állami és közhivatalban és az autonómikus berendezkedésben magyar hivatalnokok a magyarság számarányának megfelelően alkalmaztassanak”. Külön kiemelték a szociális intézményeket, ott különösen szükségesnek tartották a magyarok részvételét a vezetésben. Általánosságban pedig kimondták, széleskörűen biztosítani kell, hogy a lakosság szabadon alakíthasson társadalmi egyesületeket, tudományos társaságokat. A határozat teljes szövegét a *Kárpáti Magyar Hírlap* 1938. július 3-i száma leközölte.

Az Egyesült Magyar Párt programjának kidolgozói iránymutatóul többször hivatkoztak az ún. Millerand-levélre (1920), mintegy alapelvnek tekintve az abban foglaltakat. A dokumentum eredetileg a gr. Apponyi Albertnek átadott békeszerződés kísérőlevele volt, mely elvi fejtegetéseivel elég sok félremagyarázásra adott lehetőséget, mivel a magyarellenes személyi motivációktól vezérelt Clemenceau-féle, nemzeti érdekeinket sárba tipró politikához képest sokkal diplomatikusabb és engedékenyebb kitételeket tartalmazott.

Alexandre-Étienne Millerand francia miniszterelnök, aki egyben külügyminiszter és a békekonferencia elnöke is volt, 1920. május 6-án keltezte e nevezetes levelét. Ebben a Szövetséges és Társult Hatalmak álláspontjának indokait foglalta össze a magyar békedelegáció jegyzékeiben felvetett ellenvetésekre válaszul. Apponyi felhatalmazással ugyanis kérte, hogy a vitás területek hovatartozásáról népszavazással döntsenek,

Erdély független vagy Magyarországgal társult állammá alakuljon, amelyen belül a magyar, román és német lakosság egy-egy autonóm területet kapna. Erre is válaszolt akkor Millerand miniszterelnök, amikor kijelentette: „Közép-Európa néprajzi viszonyai olyanok, hogy valóban lehetetlen, miszerint a politikai határok egész kiterjedésükben a néprajzi határokkal összeessenek. Ebből az következik, és a Szövetséges és Társult Hatalmak nem sajnálat nélkül nyugodtak bele abba a szükségszerűségbe, hogy bizonyos magyar nyelvű területek más állam fennhatósága alá kerülnek.”

A népszavazás intézményét, amely során a polgárok szabad akarata dönthetne területi hovatartozásukról, azzal söpörte le a francia politikus, hogy „a Szövetséges és Társult Hatalmak azon a nézeten voltak, hogy céltalanul fordulnának a népek megkérdezésének ilyen formájához”. Ehhez még hozzáfűzte, „ezt az álláspontot csak akkor foglalták el, amikor biztosak voltak afelől, hogy e megkérdezés, ha a teljes pártatlanság biztosítva volna, nem hozna oly eredményeket, melyek érezhetően eltérnének azoktól, melyeket Közép-Európa néprajzi viszonyainak és a nemzeti aspirációknak beható tanulmányozása eredményezett. A népek akarata 1918 októberében és novemberében nyilvánult meg, mikor a kettős monarchia összeomlott, és mikor a hosszú ideig elnyomott népek olasz, román, jugoszláv, vagy cseh-tót testvéreikkel egyesültek.”

A levél óvatosan a trianoni határok bizonyos mértékű „revízióját” is kilátásba helyezte – ez adott okot illúziókra –, amikor így fogalmazott: „Lehetséges, hogy egy helyszíni vizsgálat bebizonyítja majd a békeszerződésben tervbe vett határok egyes pontokon való megváltoztatásának szükségességét”. Ehhez még hozzáfűzte, „ha a határkijelölő bizottságok megkezdik munkájukat, és arra a nézetre jutnak, hogy a béke határozmányai valahol, mint azt már feljebb említettük, igazságtalanságot teremtenek, melynek kiküszöbölését általános érdekek megkívánják, arról a népszövetség tanácsának jelentést tehetnek”. Majd diplomatikusan hozzátette: „Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak ahhoz, hogy a szövetség tanácsa, ha a tekintetbe jövő felek egyike azt kívánja, felajánlhassa jó szolgálatait az eredeti határok békés úton való kiigazítására ugyanazon feltételek mellett, azokon a helyeken, ahol egy határbizottság valamely változtatást kívánatosnak tartott.” Befejezésül Millerand ellentmondást nem tűrően közölte: „A Szövetséges és Társult Hatalmak azon a nézeten voltak, hogy további engedményeket nem tehetnek. A területi határozatok kérdésében a határkijelölő bizottságra ruházott jogkör, valamint azok a helyreigazítások, melyeket a béke [szerződés – S. S.] különböző pontjain eszközöltek, és amelyeket az Önöknek egyidejűleg átadott észrevételek részletesen tartalmaznak, az engedmények végső határát jelentik. Az Önöknek ma átadott békefeltételek tehát véglegesek.” Egyben felszólította Apponyit, hogy tíz napon belül nyilatkozatban jelentse ki, a delegáció „fel van hatalmazva a békét úgy, ahogy van, aláírni”.⁵

E levél adott tehát 1938-ban elvi hivatkozási alapot a tisztességes szándékú felvidéki magyaroknak. Egyébként a Millerand-levéllel szinte teljesen megegyező másik levél is született francia oldalon. Ennek Budapestre küldésére 1920. július 24-én, tehát alig hat héttel a trianoni békeszerződés aláírása után került sor. A francia főmegbízott nyújtotta át Simonyi-Semadan Sándor kormányfő megbízottjának. Ebben az ún. Fouchet-jegyzékben a francia kormány felajánlotta, hogy kész közvetítői szerepet vállalni

Magyarország és az utódállamok között. A tárgyalások célja lehet – áll a levélben –, hogy „egyrészt orvosoljanak bizonyos gazdasági és néprajzi igazságtalanságokat, másrészt kiegészítsék a kisebbségek védelmének biztosítására már létrehozott határozmányokat”.⁶ E téren érdemi előrelépés azonban 1938-ig nem történt!

A német politikai vezetés ekkor kezdeményezően lépett fel: 1938. szeptember 20-án Adolf Hitler kancellár meghívta tárgyalásra Imrédy Béla magyar miniszterelnököt és Kánya Kálmán külügyminisztert. A tárgyaláson a kancellár kendőzetlenül felszólította a magyar politikusokat, hogy országuk aktívan kapcsolódjon be a Csehszlovák Köztársaság „szétverésébe”.⁷ A magyar vezetők ezt nem vállalták fel, felismerték, hogy egy nyílt ellenséges magatartás akár háborús konfliktus kirobbanásával járhat. Tárgyalások útján történő rendezést szorgalmaztak. Bizalomerősítő lépésként átadták írásba foglalva a német kancellárnak a Csehszlovákiával szemben fennálló magyar követeléseket. S egyben felhatalmazták a német politikust, hogy a magyar álláspontot képviselve a Chamberlainnal tartott, közeljövőben tervezett tárgyalásán.

A magyar nemzetpolitikai célok változóban voltak ezekben a hónapokban, ennek egyik jele Kánya Kálmán külügyminiszter egyik próbálkozása volt. A külső politikai háttér biztosítása céljából az 1936. október 25-én létrehozott Berlin–Róma-tengely – a német–olasz egyezmény – jelentőségének semlegesítésére tett kísérleteket. Előállt egy „olasz–lengyel–jugoszláv–magyar horizontális szövetség” tervével. Ez érintette az eddig alapvetőnek tekintett „nemzetegyesítő államérdek (raison D’ETAT)” nemzetpolitikai koncepciójának újraalkalmazását. Az eddigi uralkodó nézet szerint ugyanis mindenképpen törekedni kell az egymástól elszakított területek újbóli egyesítésére, az integer Magyarország megteremtésére. Gróf Teleki Pál kultuszminiszter ezért a csorbíthatatlan területi egység helyreállítása helyett szorgalmazta az etnikai revízió elvének követését. Ez persze korántsem jelentette azt, hogy a magyar kormány lemondott volna az oly kedves és irántunk oly lojális lakosságú Ruténföld visszaszerzéséről, ilyen „reservatio mentalis”-sal (titkos hátsó gondolattal – S. S.) nemzeti érzelmű magyar politikus soha nem kacérkodott.

Horthy Miklós magyar kormányzó ismét a németekhez fordult: levelet írt 1938. szeptember 20-án Adolf Hitler kancellárnak. Ebben támogatását kérte a Csehszlovákiával szemben fennálló függő kérdések népszavazás útján történő rendezéséhez. Ezzel összhangban Barcza György londoni magyar követ – az angolszász „gentlemanlike” (erkölcsileg kifogástalan – S. S.) politika nagy tisztelője – 1938. szeptember 19-én jegyzéket juttatott el Neville Chamberlain angol miniszterelnökhöz. Kormányára nevében kérte az angol kabinetet, hogy a szudétánémetek tekintetében kialakított brit állásponthoz hasonló megoldást kezdeményezzenek a magyar kisebbség esetében.⁸

„A magyar tárogató hangja is messze átsuhant az anyaország felett”, Csonka-Magyarország polgárai kiálltak felvidéki és kárpátaljai nemzettestvéreik érdekében: 1938. szeptember 21-én, Budapesten szolidaritási nagygyűlés keretében követelték a Felvidék visszacsatolását. Ez egyben annak is jele volt, hogy támogatják a Berlinből éppen akkor hazaérkezett, Imrédy Béla miniszterelnök által vezetett kormánydelegáció erőfeszítéseit.

A magyar kormány ezt követően szeptember 22-én Wettstein János prágai követ révén újabb jegyzéket küldött Prágának, fenntartva követelését a túlnyomórészt ma-

gyarok által lakott települések népszavazás útján történő átengedéséhez. A jegyzék átadása viszont nem szerencsés időpontban történt, mivel Csehszlovákiában kormányfőváltás volt éppen napirenden. Milan Hodža miniszterelnök ugyanis lemondott, és 1938. szeptember 22-én jelentették be utódjának, Jan Syrový (1888–1970) tábornoknak, az egykori oroszországi intervenció cseh légió tisztjének, 1933-tól a hadsereg főfelügyelőjének miniszterelnöki kinevezését. A felvidéki magyar parlamenti képviselők, akik jobban ismerték a belpolitikai helyzetet, néhány napot vártak: Bacsinzky Edmund és Földessy Gyula – Konstantin Hrabár cseh kormányzóval egyeztetve – szeptember 28-án keresték fel Prágában az új kormányfő hivatalát, és adták át – változatlan szöveggel – az 1938. szeptember 20-i emlékiratukat. Ezzel egyben nyomatékosították követeléseik fenntartását.

A MÜNCHENI EGYEZMÉNY ÉS KIEGÉSZÍTÉSEI

A magyar diplomaták zord tekintete némileg megenyhült, amikor 1938. szeptember 29-én Münchenben végre sor került Európa vezető államfőjainak találkozója: Neville Chamberlain, Édouard Daladier, Adolf Hitler és Benito Mussolini részvételével összeült a sokak által várt, meghatározó jelentőségű konferencia. Ezen a szudétánemet területek átengedése aránylag zökkenőmentesnek ígérkezett, hamar meg is született a hatályos döntés. Végrehajtását 1938. október 1-jén kellett megkezdeni, és a terület kiürítését október 10-ig, nemzetközi ellenőrzés mellett befejezni. Az egyezményhez mellékelt térképen bejelölték azt a négy zónát, s meghatározták az ütemtervet, ahová a jelzett napon a német haderő bevonul. A zónákon kívüli „túlnyomórészt német jellegű területeket”, áll a szerződésben, a nemzetközi bizottság szintén haladéktalanul pontosítja, és azok október 10-ig szintén német fennhatóság alá kerülnek. E bizottság döntött arról is, hogy mely területeken tartsanak népszavazást, addig ott nemzetközi alakulatok biztosítják a közrendet. A nyilatkozat azt is kimondta, a bizottságnak „kivételes esetekben” joga van november végéig, népszavazás nélkül is javasolni területek átadását, a „néprajzi alapon történő meghatározástól” jelentéktelen eltéréssel. Az állampolgárok saját elhatározásból optálhatnak a kérdéses területekről, kiköltözködésüknek azonban hat hónapon belül meg kell megtörténnie. Egy német–csehszlovák vegyes bizottság fogja meghatározni az optálás, illetve a lakosságcsere technikai részleteit. Az egyezmény 8. pontja azt is kimondta, hogy az aláírást követő négy héten belül az illetékes csehszlovák szervek elbocsátják a katonai és rendőrségi állományból azokat a szudétánemeteket, akik ezt kérelmezik. A német nemzetiségű politikai foglyokat is szabadon bocsátják.

A magyar diplomácia rendkívüli figyelemmel követte az eseményeket, s érzékelve a brit és francia érdektelenséget magyar vonatkozásban, átgondolt előrevívő lépést tett. Imrédy Béla magyar miniszterelnök Csáky István külügyi kabinetfőnököt Münchenbe küldte, aki nyomban meghallgatást kért Benito Mussolini miniszterelnöktől.⁹ Erre hamar sor került, így átadhatta Horthy Miklós kormányzó és Imrédy Béla kormányfő közös levelét Mussolininak. Ennek áttanulmányozása után a magyar politikusok kérésének megfelelően a Duce előterjesztést tett a konferencián, és sikerült elfogadtatnia

azon javaslatát, hogy toldják meg az egyezményt egy pótlólagos megállapodással. Ez igen nagy jelentőségű volt magyar szempontból, ugyanis ebbe került bele annak deklarálása, hogy amennyiben a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbség helyzete három hónapon belül nem rendeződik, ismét össze kell hívni a nagyhatalmi konferenciát. (Ehhez minden körülmények között ragaszkodnia kellett volna a magyar félnek, és nem lett volna szabad belemenni kétoldalú döntőbíráskodásba!)

A szeptember 29-i müncheni egyezmény függeléke *Kiegészítés az egyezményhez* címet viselte.¹⁰ Ebben a brit és a francia kormány kijelentette, fenntartja ajánlatát, amelyben vállalta a csehszlovák állam új határainak „nem provokált támadás elleni” garانتálását. Itt szerepel a magyarokat is érintő fontos megállapítás: „...mihelyt a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbségek kérdése rendezést nyer, Németország és Olaszország a maguk részéről szintén garanciát nyújtanak Csehszlovákiának”. Az egyezményt kiegészítő 3. pontban „a négy hatalom kormányfői kijelentik, hogy a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbségek kérdését amennyiben azt a következő három hónapon belül az érdekelt kormányok közötti megegyezés útján nem rendezik, a négy hatalom itt jelen lévő kormányfői újabb összejövetelének tárgya lesz”. A nyilatkozat még azt is rögzíti, hogy a nemzetközi ellenőrző bizottság a német külügyminisztérium államtitkárából, az angol, francia és olasz – Berlinbe akkreditált – nagykövetből és a csehszlovák kormány által kijelölt megbízottból fog állni.

Az egyezményben biztosított jogalapnak megfelelően a német birodalmi haderő 1938. október 1-én megkezdte bevonulását a túlnyomóan németek által lakott Szudéta-vidékre. A müncheni egyezmény 1. számú kiegészítésében egyébként az Egyesült Királyság és Franciaország „a csehszlovák állam új határainak nem provokált támadás elleni nemzetközi garantálását” is felvállalta. A németek és olaszok ehhez hozzátették, „mihelyt a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbségek kérdése rendezést nyer, Németország és Olaszország a maguk részéről szintén garanciát nyújtanak Csehszlovákiának”.

A lengyel kormány akcióképességének bizonyítására szintén lépett: 1938. szeptember 30-án Josef Beck lengyel külügyminiszter ultimátumot intézett a csehszlovák kormányhoz, bizonyos ősi lengyel földeket visszakövetelve. A csehek most már engedtek, s kiűrtették Teschen (540 km²) és Freystadt (257 km²) térségét.

A csehszlovák kormány szorongatott helyzetében belpolitikájában is lavírozott: 1938. október 1-én kibocsátotta a 206. számú kormányrendelet, amely Podkarpatszka Ruszban egy 2. alkormányzói állást hozott létre. Ez már összefüggött azzal, hogy várható volt a magyar–csehszlovák kétoldalú tárgyalások megindulása, időhúzásra azonban lehetett törekedni. A magyar kormány október 3-án éles hangú jegyzékben javasolta a tárgyalások megkezdését: október 6-át és Komáromot jelölte meg helyszínnek. Kérte a „békés atmoszféra” megteremtése céljából, hogy a csehszlovák kormány tegye meg az alábbi intézkedéseket: „1. Magyar nemzetiségű politikai foglyokat haladéktalanul bocsássa szabadon. 2. Magyar nemzetiségű katonákat haladéktalanul szereltesse le s bocsássa haza. 3. Élet- és vagyonvédelem biztosítására helyi rendfenntartó osztagokat állítson fel, vegyes vezetés alatt. 4. Területek átadásának szimbolikus jele gyanánt 2-3 csehszlovákiai határ menti város Magyarországnak átengedendő, a magyar csapatok

által szállandó meg”. A jegyzékre Prága néhány napos haladékokat kért, ahol valóban fontos kormányzati fordulatra került sor.¹¹

1938. október 5-én hozták nyilvánosságra, hogy Edvard Beneš (1884–1948) köztársasági elnök lemondott, és elhagyta az országot.¹² Utóda 1938. november 30-i ki-nevezéssel az ügyvéd Emil Hácha, a közigazgatási bíróság elnöke lett. A Szlovák Néppárt államalkotó ambícióit is átültette a gyakorlatba: Zsolnán 1938. október 6-án dr. Josef Tisót Szlovákia elnökének választották. A népgyűlés deklarálta, hogy Szlovákia autonóm területrészként meg kíván maradni a régi állam kötelékében, Cseh-Szlovákia névhasználatával.

Nem maradtak tétlenek a kárpátaljai magyarok sem: 1938. október 7-én Pozsonyban az Egyesült Magyar Párt mértékadó vezetői megalakították politikai csúcsszervületet, a Magyar Nemzeti Tanácsot. A Tanács kiáltványban fordult a felvidéki magyarokhoz, jogos igényeiket csokorba gyűjtve. Ezt Korláth Endre prágai parlamenti képviselő és Ortutay Jenő görög kat. esperes, Beregszász tekintélyes városbírója (polgármestere) látta el kézjegyével. (Ortutay később Ábeszben, a Komi Autonóm Köztársaság büntető-táborában, 1950. december 24-én hunyt el.)

KORMÁNYALKÍTÁS KÁRPÁTALJÁN

A Magyarok Nemzeti Tanácsa a Központi Ukrán, illetve Központi Orosz Nemzeti Tanács képviselőivel Ungváron, 1938. október 8-án közös tanácskozást tartott. Korrekt egyeztetés keretében összeállították a kárpátaljai autonóm kormány névsorát, élére Andrej Bródyt javasolták.¹³ Bródy András Beregkövesden született 1895. július 2-án, de középiskolai tanulmányait és a tanítóképzőt Ungváron végezte. Nagybocskóban (ma Velikij Bicskiv – Ukrán Köztársaság) lett magyar elemi iskolai tanító, majd az 1. világháború alatt a 12. honvéd gyalogezred kötelékében az orosz hadszíntéren harcolt. Vitézi helytállása eredményeként honvéd hadnagyként szerelt le. Beiratkozott Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára, majd a határátrendezések viszontagságos lezárása után családi okokból Kárpátaljára ment. Szerkesztette egy ideig Munkácson a *Kárpáti Futár* című napilapot, majd 1924-től az Autonóm Földműves Szövetség lapja, az orosz nyelvű *Ruskij Vesztnyik* szerkesztését vette át. Ivan Kurtyak elnök a parasztpárt főtitkárának is felkérte a több nyelven beszélő szerkesztőt az 1920-as évek végén, 1933-ban pedig pártja delegáltjaként prágai nemzetgyűlési képviselő lett.

Bródy András „autonóm” kormányfői jelöléséről Ivan Parkanij miniszter 1938. október 9-én tájékoztatta Prágában a cseh-szlovák kormányfőt. Jan Syrový miniszterelnök ezt tudomásul vette, de végrehajtott egy személycserét: Hrabár Konstantin (1877–1938) kárpátaljai kormányzót, aki hatáskörének kibővítését kérte, elmozdította tisztségéből, és helyére Ivan Parkanijt (1896–1997) állította. Syrový kormányfő szívesebben látta volna a rutén-magyar irányzatú Bródy helyett az Avgusztin (Ágoston) Volosin képviselte ukrán orientációjú politika beemelését a cseh irányítású főhatalomba, most azonban kívárt.¹⁴

Ebben az ellentmondásos helyzetben Bródy András Podkarpatszka Rusz miniszterelnökévé történő hivatalos beiktatására 1938. október 11-én került sor, Prágában.¹⁵

A kormány minisztereinek névsorát másnap hozták nyilvánosságra: Fenczik István tárca nélküli miniszterként megkapta a szlovák kormánnyal folytatandó határmegállapító tárgyalásra szóló felhatalmazást is. Bacsinszky Edmund a belügyi tárca felelőse lett, míg tájékoztatási miniszternek Revay Julijant nevezték ki. Az ismert politikusok közül Avgusztin Volosin (Ágoston édesanyja, Zombory Emma magyar úrhölgy volt) és Pjescsák Iván államtitkári beosztást kapott. A prágai kormány bizalomerősítő intézkedésként 1938. október 11-én, a 225. számú rendeletében Ungváron főügyészséget és főállamügyéséget állított fel. Ezt hamarosan követte a 235. és 245. számú kormányrendeletek kiadása, melyek a lőfegyverek tartását és viselését szabályozták, ami a gyakorlatban szigorítást jelentett.

Az autonóm kormány tagjai 1938. október 12-én, ünnepélyes külsőségek között mutatkoztak be a lakosságnak Ungváron. Az eseményen a kárpátaljai magyarság képviselői – meghívás hiányában – nem voltak jelen, de ez nem a kormányfő javaslatára történt. Bródy András beszédében a Poprád folyótól a Tiszáig terjedő egységes és szabad Ruténföld államának képét vázolta fel. A gyűlést követően a miniszterek közül Bacsinszky Edmund Révkomáromba indult, Fenczik István pedig Eperjesre, a határkérdés tárgyalására utazott.¹⁶

AVGUSZTIN VOLOSIN AUTONÓM KORMÁNYA

Kárpátalja államjogi helyzete állandó viták tárgya volt 1938 őszén. A ruszin identitású és magyarbarát Bródy-kormány a zavarosban halászó prágai elképzeléseknek nem felelt meg. Bródy Andrást a cseh rendészeti szervek ideiglenesen letartóztatták, miután 1938. október 25-én bejelentette: népszavazást kezdeményez Kárpátalja státusáról. Helyére 1938. október 26-án a csehszlovák kormány az ukranofil Avgusztin Volosint ültette. Róla hamar kiderült, hogy a politikai realitások között mozgó világtól elvont elhivatottságot dédelget. Ezért a propagandaapparátusa előszeretettel használta – görögkatolikus lelkészi hivatására utalóan – a „Batykó” (Atyácska) elnevezést. Volosin korlátozott önállóságú kis bábállamát „erjesztő kovászként” fogta fel, a Szentírás szavait aktualizálta a jelen politikai viszonyokra. Jézus mondta egyik példabeszédében: „A mennyek országa hasonló a kovászhoz. A gazdaasszony elvegyíti három véka lisztbe, és a kovász átjárja az egész tésztát.” (Máté, 13,31–35) A lelkiatya-kormányfő előtt nagy Ukrajna létrehozásának célja lebegett, ebben a hajdani Galíciából és Szovjet-Ukrajnából menekült emigránsok is jelentősen befolyásolták (köztük NKVD-s ügynökök is voltak).¹⁷

Volosin autonóm kormánya 1938. október 29-én betiltotta az összes politikai pártot. A magyarság érdekeit egyedül képviselő Egyesült Magyar Párt helyiségeit lepecsételték. A cseh-szlovák kormány oly módon igyekezett erős kézben tartani az autonóm kormányt, hogy belügyminiszterének – Volosin kormányfő tiltakozása ellenére – a haderő ott állomásozó parancsnokát, Lev Prchala tábornokot, a dél-morvaországi 4. hadsereg volt parancsnokát nevezte ki. Ez súrlódásokat okozott, ugyanis a Volosin-féle politikai éra karhatalmát főleg a helyben élő, egykori galíciai önkéntesekből toborzott, illetve a határon illegálisan átszökött ún. paramilitáris Szics-gárda (Karpatszka Szics) tagjai alkották, s ezek rivalizáltak a cseh rendvédelmi erővel és katonasággal.

A csehszlovák kormány az ország keleti térségének autonóm státuszát jogilag is újraszabályozta. A prágai nemzetgyűlés 1938. november 22-én fogadta el a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló, sebtében kidolgozott alkotmánytervezetet, ezzel bevezették az ún. „törvényerejű autonómiát”. Ez az időszak jogilag 1939. február 12-ig, a kárpátukrán „szojm” (törvényhozás) tagjainak megválasztásáig tartott.

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS

A Felvidék sorsát végül a két militarista európai tengelyhatalom döntőbíráskodása rendezte el, miután 1938. október 27-én Ribbentrop német külügyminiszter Rómába utazott, és néhány napos tárgyalás után egyetértett olasz partnerével, Galeazzo Ciano miniszterrel a döntőbírói határozat meghozatalának célszerűségében. Ciano a megbeszélésen meglepte német kollégáját a térség geopolitikai viszonyait illető felkészültségében, dátumokat, adatokat citált, és a vitatott területeket fejből le tudta skiccelni. Ebben döntő szerepe volt a gr. Teleki által kiküldött titkos megbízottnak, dr. Kardos Bélának, az 1926 óta kisebbségi kutatásokkal foglalkozó budapesti Államtudományi Intézet felvidéki referensének. Kardos mindenben objektív tájékoztatást adott a többnyire etnikai alapú határmódosításokhoz, így az olasz fél felkészültségének és céltudatosságának eredményeképpen nyelvterületi szempontból szinte megtámadhatatlan határvonal képe rajzolódott ki. E tárgyaláson már eldőlt oly nevezetes történelmi magyar városok, mint Kassa, Ungvár, Munkács és a Nyitra mellékének sorsa, visszakerülése az anyaországhoz.

A diplomáciai események felgyorsultak, Ribbentrop német külügyminiszter az olasz, magyar és csehszlovák külügyminisztert Bécsbe kérte. S itt véglegesítették az új magyar–csehszlovák határvonalat, és hirdették ki 1938. november 2-án az első bécsi döntést, az emlékezetes Belvedere-palota „aranytermében”. Ezt a magyar törvényhozás az 1938. XXXIV. tc.-kel („a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítéséről”) iktatta a magyar jogtárba.

A magyar honvédek 1938. november 10-én, Siegler Géza altábornagy hadosztályparancsnok vezényletével, ünnepélyes körülmények között az esti órákban vonultak be a hajdani Ung vármegye székhelyére, a feledhetetlen magyar városba, Ungvárra.

MAGYAR HONVÉDEK AZ UZSOKI-HÁGÓNÁL

1939. március 14-e emlékezetes nap hazánk oly sok balsorssal sújtott történelmében: ezen a napon, késő este Werth Henrik, a magyar Honvédezerkar főnöke táviratban elrendelte, hogy a határ menti magyar katonai alakulatok éjfélkor lépják át a határt, és vegyék birtokba Kárpátalja teljes területét.

A hadműveleti tervnek megfelelően 1939. március 15-én hajnalban, három irányból indultak meg a magyar honvédek az előző nap elfoglalt állásaikból. Az Ung folyó völgyében az Uzsoki-hágó felé tartottak, a Latorca folyó mentén a Vereckei-hágó irányába törtek elő, míg Beregszászból kiindulva Kárpát-Ukrajna ideiglenes fővárosa, Huszt elfoglalása volt a hadicél. A magyar honvédséget nem érték atrocitások, mert

a Prágában március 14-én este 23 órakor kiadott hivatalos jegyzékben a cseh-szlovák kormány közölte, Kárpát-Ukrajnából kivonja a cseh katonaságot.

A helyzetet viszont bonyolította, hogy Huszton 1939. március 14-én kora hajnalban a Szics-gárda néhány egysége megtámadta Volosin kormányának fő épületét és a csendőrség állomáshelyét, a postát és több cseh katonai létesítményt, az utóbbiakból fegyvereket akartak szerezni. A kormány megbuktatása volt a cél, mivel a csehekkel szemben engedékenységgel vádolták a minisztereket. A kormány segítségére siető cseh-szlovák rendőrség és a katonaság nehéztüzérség bevetésével azonban sikeresen visszaverte és délre megadásra kényszerítette a Szics-gárdistákat. Délután 3 óra 20 perckor pedig összeült utoljára a Kárpát-Ukrajna (Karpatszka Ukrajina) szeparatista bábállam országgyűlése, a sojzm, amely zárásként Avgustin Volosint államelnökké választotta.¹⁸

Ezt követően két törvényt hozott az Országgyűlés. Az első alaptörvény nyolc paragrafusból állt. Ez kimondta: az állam neve Karpatszka Ukrajina, és az államforma köztársaság, élén a sojzm által választott államelnökkel. A hivatalos nyelv az ukrán. Az állami zászló felül kék, alul sárga csíkos. Az állam címerének bal oldalán vörös fél mezőben egy medve áll, a jobb oldalán pedig négy kék és három sárga csík található. A címer két mezeje fölött Szent, illetve Nagy Vlagyimir (I. Vlagyimir, 980 és 1015 között uralkodott) háromágú szigonya, a „trizub” volt látható, közepén keresztel. Törvény rendelkezett az állami himnusz bevezetéséről is: „*Scse ne vmerla Ukraina!* (Még nem halt meg Ukrajna!) címmel.

A 2. számú alaptörvény három paragrafusból állt. Ez felhatalmazta az elnököt, hogy rendeleti úton azonnal léptesse életbe a március 15-én elfogadott „zakonokat”. Még ülésezett a sojzm, amikor késő délután megérkezett a Magyar Külügyminisztérium távirata Budapestről, amely felszólította a Volosin-kormányt, hogy feltételek és ellenállás nélkül adja vissza az általa uralt területet. A kormány összeült, noha az ultimátumot elutasították, az ellenállásról viszont lemondtak. A magyar fővárosba küldték tárgyalni Brascsajko Julijt és Dolinay Mikolát. S miután március 14-én Szlovákia kikiáltotta függetlenségét, a szlovák tisói bábkormányhoz is küldtek képviselőt, Klocsurak Szytepan személyében.

A magyar honvédség katonái 1939. március 15-én az esti órákban vették birtokba Husztot. A belügyi tárca vezetője, Pervuznik Jurij bevárta a magyar honvédeket, de Avgusztin Volosin kormányfő Husztról Máramarosszigetnél román területre lépett. Honvédeink bevonulása után katonai közigazgatás lépett életbe a felvidéki és a dél-kárpátaljai területen. Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter Werth Henrik gyalogsági tábornok, a Honvédvezérkar főnöke mellé Csatáry Béla belügyi államtitkárt rendelte ki a polgári ügyek intézésére. Gr. Teleki Pál miniszterelnök személyesen is elment a térségbe, 1939. május 14-én Ungvárra érkezett. Ott alakult meg 1939. július 7-én a Kormányzói Biztosság Hivatala. Élére 1939. június 28-tól báró Perényi Zsigmond került.

FELVIDÉKI ÉS KÁRPÁTALJAI KÉPVISELŐK A PARLAMENTBEN

Az 1938. XXXIV. tc. alapján 17 felvidéki és kárpátaljai képviselő meghívására került sor a Magyar Országgyűlésbe, akik 1938. december 5-től már részt vettek a parlament munkájában. A terület teljes birtokbavétele utáni új ciklusban, az 1939. június 10-

én megnyílt új országgyűlésben már 26 felvidéki és kárpátaljai képviselő foglalhatott helyet. A létszámbeli eltérést Boczonádi Szabó István előadó 1939. június 21-én az alsóházban így indokolta: „A meghívható országgyűlési képviselők számának ez a fel-emelése arra a számarányra van figyelemmel, amely egyfelől Magyarországnak a trianoni békeszerződéssel meghatározott területén élő népesség, másfelől a visszacsatolt Felvidék területén élő népesség száma között fennáll.”¹⁹

A képviselőházban elnöklő Darányi Ignác volt miniszterelnök 1939. június 30-i ülésén jelentette be, hogy gr. Teleki Pál miniszterelnök indítványára a T. Háza meghívott képviselők ezennel benyújtották megbízólevelüket. Az új honatyák Putnoky Móric háznagy vezetésével léptek be az ülésterembe: „A Ház tagjai felállnak. Hosszan tartó általános élénk éljenzés és taps” – áll a Képviselőházi naplóban.²⁰

Az elnöklő Darányi Kálmán – volt miniszterelnök – ezután tiszteletteljes szavakkal köszöntötte őket: „Azt hiszem, t. Képviselőház, valamennyiünk szívéből szólok, amikor meleg testvéri szeretettel köszöntöm őket törvényhozói munkásságunkba történt bekapcsolódásuk alkalmából”. Beszédét élénk éljenzés és taps kíséretében így folytatta: „Az ezeréves történetünk folyamán sokat szenvedett, küzdött és harcolt országrészek népe, a magyarok, ruszinok, szlovákok mindig együtt osztoztak velünk balsorsban és jó szerencsében egyaránt. A másfél százados hódoltság korában a most visszakerült városok voltak a létért küzdő magyarság végvárai Kelet hatalmasságaival szemben. Együtt harcoltunk szabadságunkért Rákóczi fejedelem seregében. Hűségesen együtt küzdöttünk 1848-ban s a világháborúban egyaránt. E testvéri nép, a 'gens fidelissima', a tűzpróbát számtalanszor kiállotta velünk”. Majd fennkölt szavakkal fejezte ki tiszteletét: „Amikor kezet szorítunk s egymással szembenézünk, ünnepszentelésünk áldást hozó lesz. Fenyőillat, szabadság levegője, régi harcok emléke a sursum corda (emeljük fel szívünket – S. S.) magasztos érzése hatja át lelkünket.”²¹

Ezt követően három, különböző nemzetiségű új képviselő kapott szót az alsóházban. Elsőként Király József (1897–1960) csicsói róm. kat. plébános ment ki az előadói emelvényre. Felemelően bátor beszédet mondott: „...itt minket, a felszabadult területek képviselőit, nem egy párt és nem a kormány, hanem a nemzet hívott, (Úgy van! lelkes éljenzés és taps a ház minden oldalán) hívott pedig azért, hogy... közös összefogásban tudjunk a szebb magyar jövőért dolgozni.”²² Ünnepi beszédében köszöntötte a ruszinokat is, a „vitéz honvédsereg nemcsak minket, a Csallóköznek vagy a határszélen élő magyarságnak nagy tömegeit, hanem még ruszin testvéreinket is vissza tudta hozni ősi hazánkba”, mondta.

Az 1938-as őszi visszatérés napjaira és az azóta eltelt hónapokra utalva mondta kedves szavakkal: „...a mi magyar népünk november hónapjában letépte minden virágát, és értünk jövő magyar testvéreink elé szórta, most érezzük, hogy talán nem is virágot kell hintenünk, hanem az isteni gondviselés megterítette ringó és kenyeret nyújtó búzakalással a rónák magyar területeit; ezt a búzakalászt kell minden magyar testvérünk asztalára hintenünk, hogy ne legyen nélkülöző és éhező testvér ebben az országban.”²³

Király József felvidéki magyar képviselőt a szlovák nemzetiségű Kadlec Antal követte a szónoki emelvényen. Beszédében a történelmi múltból maradandó példákat idézett a szlovák–magyar sorsközösség állomásaiból, amikor a két nép „a közös haza

szeretetében” élt. Kitért a török hódoltság korára, lehetne idézni azokat a szlovák dalokat, mondotta, „amelyek a magyar királysághoz való hűséget és ragaszkodást fejezték ki, idézhetném a surányi vitéz énekét, aki éppúgy küzdött és vérezett a végeken a török ellen, amint küzdöttek és véreztek a magyar bajtársak”.²⁴ Utalt arra a szép emlékre is, amely Zsolnán történt, a szlovák nemzetiségű püspök megáldotta II. Rákóczi Ferenc zászlaját. Emlékeztetett „a vörös sipkás szlovák honvédek” hősi küzdelmére is Kossuth Lajos zászlaja alatt, külön kiemelte azokat a hősokeket, akik „a Branyiszko havas lejtőjén vérükkel írták be nevüket a közös történelmünkbe”. Kitért az első világháború harcaira is, s rámutatott, a szlovákok nem követték a cseh katonák példáját, akik „magukat az ellenségnek megadták”. Összefoglalóan hangsúlyozta, „mindezek a példák egybehangzóan bizonyítják, hogy az az ellenségeink által terjesztett állítás, hogy a szlovák nép a történelem folyamán szemben állott a magyar nemzettel, nem felel meg a valóságnak”.²⁵ A szónokot „megújuló élénk éljenzés és taps” keretében köszöntötték a honatyák, majd a ruszinság képviselője következett.

Bródy András meghatóan szép beszédet mondott. Utalt rá, hogy ő tölti be a „magyar–orosz nemzet” parlamenti képviselőinek elnöki posztját. Szavai méltóak voltak nemzetiségéhez, hiszen így szólt: engedjék meg, hogy „mélységes megilletődésben és határtalan örömben fohászokat küldjek a Mindenható Úristenhez azért, hogy népemet, a Szent István-i birodalom leghűségesebb népét, a gens fidelissimát visszahozta ősi, ezeréves hazájába”.²⁶

Külön hangsúlyozta, hogy a ruszin nemzet „saját elhatározásából tért vissza... abba az államközösségbe, amelynek történelmét a magyar néppel együtt építette fel”. Külön köszönetet mondott a sajtó munkatársainak, akik az elmúlt húsz év alatti szenvedéseikről felvilágosították „a világ közvéleményét”. Bizalommal tekint a jövőre, s reméli, hogy népe megkapja „nemzeti életének, szellemi, gazdasági és kulturális fejlődésének szabad lehetőségét az autonómia keretében”. Bemutatkozó beszédét így fejezte be: „...arra kérem Istent, áldjon meg mindnyájunkat. Áldja meg a magyart, áldja meg a haza minden hű fiát jó kedvvel, egyetértéssel, erővel, áldja meg bőséggel, áldja meg jóléttel, megelégedettséggel, munkával és gazdagsággal.”²⁷ A beszéd után a képviselők felálltak, és elénekelték a magyar himnuszt. Igazán méltó köszöntés volt!

Bemutatkozásuk előtt persze voltak olyan hangok is, hogy miért nem képviselő-választás útján történt a felvidéki és kárpátaljai képviselők kijelölése. Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter 1939. június 21-én két okkal magyarázta a behívást. Az egyik szerint, a technikai előkészületek nem történtek meg. Ez alatt a választói névjegyzékek összeállítását és a választási jogszabályok megalkotását értette. Második okként azt említette, hogy „nem is lett volna helyes a visszacsatolás után mindjárt azzal kezdeni, hogy választás rendeltessék el olyan területen, amely kétségtelenül bizonyos lelki megárazkodtatáson, emición (izgatottság – S. S.) ment keresztül. Közölte, legkésőbb 1940. június 30-ig lefolytatják a választásokat.²⁸ A kedves fogadtatás bizonyítja, hogy szavai megnyugtatóan hatottak.

Az annyira fontos és a kárpátaljai képviselők szívügyének tekintett autonómia törvényjavaslat gr. Teleki Pál miniszterelnöksége alatt, 1940. június 23-án került benyújtásra a parlamentben: *Törvényjavaslat a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról*

címet viselte.²⁹ Az általános rendelkezések I. szakasza: az 1. § értelmében Kárpátaljai Vajdaság néven hozzák létre a „különleges kormányzati egységet”, megfelelő önkormányzat biztosításával. A 2. § értelmében a vajdaság székhelye Ungvár, törvényhatósági város lesz.

A 3. § a Kárpátaljai Vajdaság határait, különös tekintettel a ruténok telepedési arányszámára, valamint a területnek az Alföldtől eltérő gazdasági jellegére pontosan meghatározta. Az Ung folyó volt a mérvadó kiindulópont, majd a törvényjavaslat név szerint megemlíttette a városokat és községeket.³⁰ A 4. § leszögezte: „A Kárpátaljai Vajdaság területén az államnyelvel egyenjogú hivatalos nyelv a rutén.” Minden törvényt, rendeletet és hatósági hirdetést hiteles fordításban ruténul is ki kell adni. Valamennyi népiskolában, középfokú és szakiskolákban, valamint középiskolákban biztosítani kell a magyar és rutén nyelv tanítását. A hatósági hivatalokban és iskolákban „lehetőleg olyan személyeket kell alkalmazni”, akik járatosak mindkét nyelvben. Akik nem rendelkeznek ilyen nyelvismerettel, azok 2 éven belül kötelesek tudásukat kiegészíteni.

Az 5. § külön kitér arra, hogy akiknek anyanyelve nem a magyar vagy rutén, azokat is „megilletik mindazon jogok, amelyeket a nemzetiségekhez tartozók javára a törvények és egyéb jogszabályok megállapítanak”. A 6. § a címer és zászló színeinek megállapítását a vajdasági gyűlés hatáskörébe utalta. A címert ugyanakkor „a Szent Korona fedi” – áll a javaslatban. A 7. § kimondta, hogy a vajdaság önkormányzata az igazgatás minden ágára kiterjed.

A II. fejezet: a 8. § szerint a Kárpátaljai Vajdaság önkormányzatának központi szervei: a vajdasági gyűlés és a vajda. A 9. § szerint a vajdasági gyűlés 40 tagját öt évenként választják. Méltóságuk, illetve hivatali beosztásuk szerint tagjai: a vajda mellett az „egyháznagyok”. Az utóbbi alatt a munkácsi görög szertartású katolikus püspököt, a latin szertartású róm. katolikus, a református és a görögkeleti egyházaknak főhatóságot gyakorló rangban legidősebb magyar állampolgárságú püspökeket értette. Az alispánok, Ungvár polgármestere, a helytartói hivatal osztályvezetői, a kárpátaljai erdőigazgató, a tankerületi főigazgató, a mezőgazdasági, kereskedelmi és iparkamara elnökei is rendes tagjai a testületnek. (A gyűlésbe a kormányzó is kinevezhetett tíz tagot.) A 10. § részletezte a vajdasági gyűlés feladatait: e szerint statútumokat alkothat, maga választja a vajdát és tisztkarát. Az alispánokat, főjegyzőket, árvaszéki elnököket és főszolgabírókat szintén a gyűlés tagjai választják meg.

A költségvetés tervezetét a vajdának 30 nappal a tárgyalás előtt be kell mutatnia a kormányzói helytartónak – a 12. § értelmében. A kormányzó minisztériumi előterjesztésre feloszlathatja – a 13. § szerint – a vajdasági gyűlést.

A vajdát öt évre választják a jelölő választmány által kijelölt három személy közül (14. §). A 15. § a kormányzói helytartó jogállását ecsetelte: a magyar kormány helyi képviselője, illetve egyúttal Ungvár főispánja tisztségét is ellátja.

A IV. szakasz vegyes rendelkezéseket tartalmazott. Kimondta, hogy a terület három vármegyéje, így Ung, Bereg és Máramaros „a törvényhatósági bizottságot megillető jogkörüket” egyelőre együttesen gyakorolják a vajdasági gyűlésen. A 19. § kimondja, hogy a központi igazgatás alkalmazottjainak fizetését, lakásbérleti díját és a családi pótlékot az államkincstár fedezi. A lakosságot az „előírt állami alapadók arányában lehet”

terhelni. A 20. § kitért arra, hogy a törvényszékeken, valamint a kir. ítélőtáblán rutén tanácsokat kell felállítani, a m. kir. Kúrián és Közigazgatási Bíróságon pedig ruténul tudó előadókat kell foglalkoztatni. A 21. § szerint e törvényjavaslat hatálybalépéséről külön törvény rendelkezik.³¹

A törvényjavaslat általános indokolásában hivatkozik arra, hogy a trianoni békeszerződés előtti tárgyalásokon a győztes antanthatalmak képviselői, „az akkori győzők kimondták és Cseh-Szlovákia kötelességévé tették, hogy e nagy többségében ruténlakta területnek a Tiszáig terjedő magyarlakta területtel együtt autonómia adandó”. A Millerand-féle kísérőlevélben (1920. május 6.) szerepel, hogy az „autonóm terület lakosságának módja lesz kívánságait nyilvánítani”.³² Ezzel szemben „a cseh uralom semmiféle autonómiát e területnek nem adott” – áll az indoklásban”.³³ A levél így fogalmazott: a Szövetséges és Társult Hatalmak „a Ruténország és a csehszlovák állam közt létrejött uniót elismerték egy szerződésben, melyet az utóbbi állammal kötöttek, és amely speciális módon biztosítja a rutének autonómiáját”.³⁴

A Kárpátaljai Vajdaságról szóló törvényjavaslat általános indokolásában gr. Teleki Pál miniszterelnök kiemelte, hogy az önkormányzat megadásának, az előzményeken túl, két alapja van. Egyrészt többségében „zártnak mondható tömbben rutén nép lakja”, másrészt a terület „az Alföld rónájától éles vonalban hirtelen elváló hegyvidék, amelynek természeti, gazdasági és települési viszonyai így az Alföld síkságától és a mai ország többi részétől különböznek, viszont a területen belül azonos és egységes jellegűek”. A másik fő szempont, hogy olyan önkormányzatot adjanak e területnek, amely „ősi íratlan alkotmányunk keretébe szervesen illeszkedik bele, s jellegében ahhoz simul”. A névhasználatot illetően a miniszterelnök leszögezte: „...e területnek súlypontja nem a terület belsejében, hanem a területnek az Alföld felé nyíló kapuiban, alföldi frontján van. Ezért nyerhette ez a terület, amelynek sem földrajzi, sem közigazgatási neve eddig nem volt, leghelyesebben a Kárpátalja elnevezését.” A részletes indokolásban ehhez hozzáfűzte: a Kárpátalja elnevezés, amelyet az 1939. évi VI. tc. is használ, „földrajzilag” határozza meg a területet, a vajdaság viszont „kifejezi azt a közjogi viszonyt, amellyel ez a terület a magyar államszervezetbe bekapcsolódik”. Részletes magyarázatot kapott az autonómia szempontja is, mint gr. Teleki Pál mondotta: „Ez az önkormányzat Rákóczi gens fidellissimájának megadja kulturális és gazdaság fejlődésének intézményes előfeltételeit, különleges befolyást biztosít e terület ügyeinek intézésében, s gondoskodik róla, hogy a rutén nép testi és szellemi munkájában – melyben az országért a magyarral vállvetve és egyformán ki kell vennie részét – érezze az állam megsegítő akaratát.”³⁵

A törvényjavaslat részletes indokolása arra is kitér, hogy miért Ungvárt jelölték ki a vajdaság központjának, amely város az első bécsi döntés határvonala értelmében nem esne e körzethez. A választást az befolyásolta, hogy a város rendelkezik megfelelő épületekkel a hatósági ügyintézéshez, egyben székhelye a munkácsi görögkatolikus püspökségnek s több intézményének. S hozzáfűzte mindehhez, ezért „a lakossága többségében magyar jellegű Ungvárnak a Vajdasághoz csatolása a magyarságra nem sérelmes”.³⁶

A miniszterelnök helyesen lezárta a nyelvi vitát is, a „magyar-orosz” kifejezés használatát illetően: ezentúl a régi „rutén” elnevezést javasolta használni. „A 'ruthenis' s

'gens ruthenorum' elnevezést használják a régi latin törvényeink, s ezen név helyesebb, mint a 'magyar-orosz' erőszakolt szóképzés, amely helytelen azért is, mert két egymástól idegen nép nevéből képez egy mesterséges szót, és emellett azt a hamis látszatot kelthetné, mintha az orosz és a rutén azonos nép és ugyanazon nyelv volna" – áll a részletes indokolásban.³⁷ Mellette egyértelműen leszögezte, az államnyelv mellett „a rutén hivatalos nyelv”: így a magyar nyelvet minden rutén iskolában tanítani kell, a magyar iskolákban pedig tantárgyként a rutént.

A vajdaság zászlójáról annyit mond a részletes indokolás, hogy „Rákóczi színeit” tartalmazza, mivel az „ilyen irányú gyakorlat máris kialakult”.³⁸ Ez azt jelentette, hogy a zászló vörös-fehér színű lesz. A fejedelem eredeti zászlájának jelmondata is olvasható volt: „Iustam causam Deus non derelinquet.” (Isten az igaz ügyet nem hagyja el.)

A törvényjavaslat indokolása azt is kiemeli, hogy a *vajdasági gyűlés* 40 tagú lesz, abba méltóságuk, illetve hivataluk alapján legfeljebb 24 tag delegálható, a többiek választás útján kerülnek tagsági viszonyba. A magyar parlament felsőházába tagokat lesz joga delegálni. Nem lesz törvényhozó testület, de mint a lakosság képviselője, rendelkezik „széles körű jogalkotási és kormányzati hatáskörrel”.³⁹ A vajdasági gyűlés által alkotott szabályrendelet „mindig csak egy vagy több vármegyére terjedhet ki, de Ungvárra nem”. (A 12. § indokolása.)⁴⁰ Ungvár státusza törvényhatósági jogú város. A vajdaság területén három vármegye, Ung, Bereg és Máramaros található. A felettük álló kormányzó helytartó a statútumok megerősítése előtt az illetékes miniszterekkel is konzultálni fog. A vajdasági vármegyék nem kapnak külön főispánt: jogkörüket „egyelőre együttesen”, a vajdasági gyűlésen gyakorolják.

A hivatalok költségei a magyar törvényhozás tárgyát is kell hogy képezzék, mert „a terület gazdasági helyzete előreláthatólag alig teszi lehetővé, hogy az önkormányzat központi igazgatásának tárgyi költségeit a terület lakossága mindig maga fedezze” – áll magyarázatul az indoklásban. A vajda hivataláról és a vármegyék személyi kiadásainak fedezetéről az államkincstár gondoskodik – olvashatjuk a 19. § részletes indoklásában. A 20. § kiemelte, hogy a bíróságoknál rutén nyelvet ismerő előadók is legyenek. „Az egyetemi rutén nyelvi és irodalmi tanszék a kulturális fejlődést lesz hivatva szolgálni”, de nincs megjelölve, hogy melyik egyetemről van szó, valószínűleg a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemet jelenti az utalás.⁴¹

A jól megfogalmazott törvényjavaslat kedvező fogadtatását beárnyékolta, hogy már a kinyomtatására és szétosztására tett bejelentés is felzúdulást váltott ki a politikailag szélsőséges képviselők körében a parlamentben. Tárgyalására már nem került sor a magyar törvényhozásban.⁴²

Erdély visszaszerzése volt 1940 nyarán már a fő kormányzati cél. Kárpátalja északi hadműveleti területként jött számításba. A M. Kir. Honvéd Vezérkar és gr. Teleki Pál miniszterelnök között kialakult feszültségek hatására a kormányfő 1940. szeptember 1-jén felajánlotta a kormányzónak lemondását, de ezt vitéz nagybányai Horthy Miklós nem fogadta el. Kozma Miklós kormányzói biztosi kinevezésére 1940. szeptember 12-én került sor, beiktatási beszédében két ízben is említést tett az országrész „eljövendő autonómiájáról”.⁴³ Számolni kellett ugyanakkor a legfelsőbb vezetésnek azzal, hogy az 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntéssel 2 millió 394 ezer partiumi és

erdélyi lakos – az 1941-es magyar népszámlálás szerint 53,6%-ot tett ki a magyarok arányszáma –, tehát több mint egymillió román nemzetiségű lakos került ismét magyar fennhatóság alá. A románok számára a kormányzat nem akart újabb precedenst teremteni egy ruszin autonómia megvalósításával, hiszen a kárpátaljai magyarok körében is voltak ellenzők. Teleki miniszterelnök 1941. április 3-i halála, a Szovjetunió elleni hadba lépés 1941. június 27-én, s az ezt kísérő rendkívüli kül- és belpolitikai viszonyok végképp levették napirendről az autonómia fontos kérdésének rendezését.⁴⁴

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány első része megjelent: Sebestény Sándor: *Zord idők a Felvidéken és Erdélyben 1918-ban*. Polgári Szemle, 2015/1–3.
- ² BM-jelentés (1937. március 20.). Belügyminisztérium rezervált iratai (Büm. res. ir.), K 149. 180. cs. 1937. 7286. sz., MNL.
- ³ Jelentés. BM rezervált iratai, K 149. 160. cs. 1937-2-7286. sz., MNL.
- ⁴ Kárpáti Magyar Hírlap 1938. július 3-i száma. Lásd még <http://adatbank.sk/kronologia-cimke/mukacseve/page/7/>
- ⁵ Idézi Raffay Ernő: *Trianon titkai*. Tornado Damenija, Budapest, 1990. www.google.hu/#q=Millerand+lev%C3%A9l
- ⁶ Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről: Raffai, i. m.
- ⁷ Czettler Antal: *Az első bécsi döntés – 70 év távlatából*. 10–12. o. www.old.hdke.hu/download/Czettler_Antal.pdf
- ⁸ Uo.
- ⁹ Uo. 14. o.
- ¹⁰ Uo. 15. o.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Botlik József: *Csehszlovákia nemzetiségi politikája Kárpátalján 1818–1938–1939*. 116. o. www.corvinuslibrary.com/ruszin/karpatalja1.pdf
- ¹³ Botlik József: *A miniszterelnöki bársonyszéktől a börtönig. Bródy András politikai pályája 1938 október – 1939 február között*. Együtt, 2006/1.
- ¹⁴ Fischer Zolt: *Avgusztin Volosin elfeledett rokonsága*. Édesanyja magyar volt, unokaöccse pedig magyar katonatiszt. www.karpataljalap.net/2010/01/15
- ¹⁵ Uo. 120. o.
- ¹⁶ Uo. 121. o.
- ¹⁷ Botlik: Csehszlovákia... i. m. 124. o.
- ¹⁸ Uo. 136. old.
- ¹⁹ *Az 1939. évi június hó 10-re hirdetett Országgyűlés képviselőházának Naplója*. I. kötet, Athenaeum, Budapest, 1941, 39. o.
- ²⁰ Uo. 287. o.
- ²¹ Uo.
- ²² Uo. 288. o.
- ²³ Uo. 289. o.
- ²⁴ Uo. 290. o.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ Uo. 292. o.
- ²⁸ Uo. 45–46. o.
- ²⁹ *Az 1939. évi június hó 10-re összehívott országgyűlés képviselőházának irományai*. V. kötet, 347. számú iromány, Athenaeum Rt., Budapest, 1941, 1–18. o.
- ³⁰ Uo. 1–2. o.

- ³¹ Uo. 7. o.
- ³² Idézi Raffay, i. m. http://elib.kkf.hu/edip/D_15496.pdf
- ³³ *Indokolás a 347. számú irományhoz.* In: 1939. évi június hó 10-re összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, i. m. V. köt. 7. o.
- ³⁴ [http://hu.wikisource.org/wiki/A_Sz%C3%](http://hu.wikisource.org/wiki/A_Sz%C3%9C)
- ³⁵ *Indokolás a 347. számú irományhoz,* i. m. 9., 11–12. o.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Uo. 13. o.
- ³⁸ Uo. 14. o.
- ³⁹ Uo. 15. o.
- ⁴⁰ Uo. 16. o.
- ⁴¹ Uo. 18. o.
- ⁴² Horváth Lajos: *Kárpátalja képviselőlete a magyar országgyűlésben 1938–1945.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2008, 76–89. o.
- ⁴³ Uo. 214. o.
- ⁴⁴ Lásd Tilkovszky Loránt: *Az autonómia ügyének elaltatása a Szovjetunió elleni támadás előkészítése és végrehajtása idején.* In: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 221–237. o. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1354>; Fedinec Csilla: *Kárpátaljai autonómia koncepciók 1918–1944 között.* Kisebbségkutatás, 2001/ 3. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00011/7.htm>